

7. Г л о в а ц ь к и й І.Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі. — К., 2003. — С. 319.
8. Ж у к о в с ь к а О., Б у з а д ж и К. Професійні права адвокатів у контексті Європейської конвенції з прав людини: практика Європейського суду та української реалії // Адвокат. — 2005. — № 5. — С. 17—18.
9. Резолюція з'їзду адвокатів України щодо концептуальних засад законодавчого розвитку, адвокатури // Адвокат. — 2005. — № 10. — С. 48.
10. Реформирование адвокатуры Украины. Актуальные вопросы. Материалы круглого стола. — К., 2004. — 17 марта. — С. 298—299.
11. Ж у к о в с ь к а О.Л. Висновок на проект Закону України «Про адвокатську діяльність і адвокатуру в Україні», який подав на розгляд Верховної Ради України народний депутат С.Соболев // Адвокат. — 2003. — № 2. — С. 29.
12. Зміни та доповнення до Закону України від 19 грудня 1992 року № 2887-XII «Про адвокатуру» // Адвокат. — 2005. — № 10. — С. 33.
13. Г о н ч а р е н к о Є. Професійні права адвоката і гарантії адвокатської діяльності у контексті прецедентного права Європейського суду з прав людини // Адвокат. — 2005. — № 7. — С. 36—37.

Рекомендовано до друку кафедрою теорії кримінального процесу та судоустрою Київського національного університету внутрішніх справ.

Методологічні та загальнотеоретичні аспекти наукової розвідки правових засад розбудови Збройних Сил України

М.КРАВЧУК

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії держави і права Тернопільського державного економічного університету

Сучасний рівень розвитку юридичної науки, в першу чергу теоретико-історичної, як загальної, базової, фундаментальної правової науки свідчить про її постійне прагнення відшукати істину в процесі пізнання важливих державно-правових інститутів, виявити основні і загальні закономірності їхнього розвитку та функціонування, виділити систему знань про державу і право, втілену у вироблену термінологію і понятійний матеріал, та на цьому фундаменті забезпечити ефективний поступ суспільного життя.

Для якісного виконання таких важливих наукових завдань, безперечно, необхідна оптимізація наукового пошуку, застосування досконалого «інструментарію». Таким дійовим засобом у сучасній науці є методологія.

Спробуємо провести пошук методологічних та загальнотеоретичних засад наукової розвідки правових основ розбудови Збройних Сил України у 1917—1920 рр., визначення наукових підходів, концептів, методів дослідження організаційно-правового забезпечення формування війська України.

У плані розвитку методологічної бази цього історико-правового дослідження, важливими є наукові розробки С.Алексєєва, М.Дамерлі, Р.Дворкіна, Д.Керімова, М.Козюбри, О.Копиленка, В.Кочурова, В.Кульчицького, В.Литвина, П.Музиченка, Ю.Оборотова, В.Панов, Ю.Римаренка, Є.Харитоновна, В.Сергійчука, М.Страхова, В.Тація, М.Цвіка, О.Ющика, О.Ярмиша та ін.

Деталізуючи сутність терміна «методологія», професор О.Скакун підкреслює, що це — «система принципів, логічних прийомів, конкретних засобів дослідження предмета науки. Теоретичні принципи — історизм, єдність логічного та історичного. Логічні прийоми — дедукції та індукції, аналізу і синтезу, порівняння, узагальнення. Конкретні засоби дослідження — інструменти пізнання, що застосовуються для встановлення знання про досліджувальний предмет» [1].

У своїй науковій розробці щодо понятійного матеріалу, академік АПРН України М.Панов зазначає: «Як і кожна наука, юридична наука (або її галузі), припускаючи наявність розвинутої та впорядкованої системи знань про державно-правові явища, повинна мати як обов'язковий атрибут і інструментарій пізнання, розвинуту систему категорій і понять (далі понятійний апарат), який визначається предметом даної науки. У зв'язку з цим формування понять, як і в цілому понятійного апарату юридичної науки, є найважливішим завданням та її власним призначенням, інакше кажучи константою її буття» [2, 54].

Відомий російський вчений-юрист Д. Керімов з цього приводу у ґрунтовній праці вказує, що “сама наука виступає вже не тільки у вигляді певної сукупності ідей, теорій, концепцій, але й поповнюється багатоманіттям прийомів, методів, способів наукового мислення, які у своїй системній єдності і складають методологію. У цьому сенсі вона постає як комплекс історично сформованих раціональних шляхів, способів, форм мислення від незнань до знань, від явищ до їх сутності, від припущень до істини”[3].

Власне науковець, на основі таких підходів і позицій, повинен будувати своє дослідження. У вказаній праці М. Дамерлі зауважив, що з “огляду на зазначені обставини історик права — якщо він прагне до належного виконання свого професійного обов’язку і намагається йти в ногу із сучасними течіями у науці — має бути теоретично підготовленим і здатним оперувати теоретико-методологічним інструментарієм”. Отже, методологія у історико-правовому дослідженні є домінуючою.

Для визначення вагомості методологічних та загальнотеоретичних засад буде доречним звернути увагу на аргумент академіка М. Панова викладений у його статті: “У зв’язку з цим видається як завжди актуальним і незаперечним філософське твердження про те, що хто береться за окремі питання без вирішення загальних, той неминує буде на кожному кроці несвідомо для себе “наштовхуватися” на ці загальні питання. Такий підхід має найважливіше значення в методології пізнання правової дійсності”[2, 62].

Однією з проблем історико-правового дослідження є обмеження позитивістського підходу. У цьому плані М. Дамерлі у своїй статті застерігає: “історія права, яка не виходить за межі суто юридичних явищ і фіксує лише окремі положення законодавства, є ні чим іншим, як “погляд з тунелю”. Подолання сухого емпіризму, догматизму і створення цілісної картини дослідження вимагає статусу історико-правової науки. Вона не повинна існувати як просто наука законів і законодавства, а має стати наукою, здатною уособлювати механізм історичних змін права у реальному житті”.

Здійснюючи наукову розвідку правових засад будівництва Збройних Сил України у період 1917—1920 років, в першу чергу необхідно з’ясувати сутність права і правових засад. Адже оцінка ролі і значимості права та інших правових явищ у розбудові Української Армії, а по-іншому — правове забезпечення цього процесу є квінтесенцією нашого дослідження. І це не випадково, адже “право вбирає у свої формалізовані нормативні приписи цілий всесвіт складних людських відносин надзвичайно широкого спектра від доленосних і глибоких сторін життя, що визначають політичні, економічні, соціальні основи суспільства, до про-

стих побутових питань; не просто взаємозв’язане з соціальним прогресом суспільства, з його еволюційним поступальним розвитком, а є його інструментом. Тому соціальний прогрес реалізується через право, знаходить у праці свій безпосередній натуральний вияв”[4, 33].

Сьогодні у період розвою плюралізму у юриспруденції існує багатоманітність визначень права. Серед великої тами дефініцій єдиновірного уніфікованого визначення права не існує. І це цілком зрозуміло, адже воно віддзеркалює надзвичайно складний соціальний феномен[4, 19—26].

Для з’ясування цього дискусійного питання важливо звернутися до позиції член-кореспондента АПрН України В. Селіванова, який визначив: “Проблема співвідношення раціонального та ірраціонального в пізнанні і застосуванні права — складова сучасного праворозуміння. Добре відомо, що людина є головною складовою правової дійсності. Її поведінка органічно пов’язана, зокрема, і правом — складним багатовимірним соціальним явищем. Проблема права, його значення і ролі в житті людини і суспільства в цілому є однією з методологічних проблем юриспруденції. Незважаючи на те, що дослідженню цієї проблеми завжди присвячувалося багато наукової і публіцистичної літератури, поняття права не набуло свого завершального концептуального розроблення. І це тому, що... це явище завжди конкретно-історичне, обумовлене не тільки загальними властивостями будь-якої соціальної взаємодії, а й особливостями того суспільства, яке знаходиться на певному ступені свого розвитку. Право як соціальне явище, його форми, принципи, характер тощо завжди і скрізь зумовлюється потребами суспільного розвитку, що виявляється певним чином в інтересах певних соціальних верств, груп, класів”[5].

Отже, розуміння сутності права у період формування армії України на початку ХХ ст., під час ведення війни формувалося специфічно, залежно від багатьох тодішніх соціальних факторів та обставин, від концептів права, вироблених теоретичною юриспруденцією. Наведені вище критерії повинні бути враховані при проведенні даної розвідки.

З огляду на це, головні напрями і параметри історико-правового дослідження правових засад розбудови українського війська необхідно проводити об’єктивно, правдиво, всебічно аналізуючи факти, події на основі оцінки різнопланових архівних матеріалів, документів, з урахуванням складних суспільних процесів у сфері політики, економіки, релігії, освіти, культури, національних відносин, традицій, що мали місце на той час. У цьому плані важливими є аргументи професора П. Музиченка, який у своєму навчальному виданні підкреслює: “Існуючу історико-правову реальність неможливо загнати в жорсткі рамки. Ми

не повинні дивитися на історію держави і права тільки очима сучасності. Потрібно врахувати, що і державно-правові реалії, і мислення минулого були зовсім іншими, ніж ті, які ми маємо нині. Історик права повинен вжитися в період, який досліджується, уникати інтерпретації подій минулого з позицій сьогодення»[6, 257].

Безперечно, такий підхід до оцінки державотворення є об'єктивним. Разом з тим його необхідно деталізувати. Адже для запровадження цього досвіду у сучасному державному будівництві науковець повинен здійснювати аналіз діяльності попередників з позицій сьогодення. У цьому процесі мають використовувати сучасний, більш досконалий, науковий апарат, зіставляти державотворче надбання з масивом знань, накопичених за час, що віддаляє науковця від тих подій. Звичайно, оцінку, осуд діяльності наших попередників, несхвальне ставлення до неї необхідно проводити відповідно до вказаного вище підходу.

Щодо розуміння сутності права доречною є думка академіка Д.Керімова, який зазначає, що вчених-юристів сьогодні поділяють щонайменше на два табори — прихильників “вузько-нормативного” і “широкого” підходів праворозуміння. Щоправда, тут необхідно застерегти про умовність такого поділу, оскільки нормативісти нерідко виходять за межі “нормативного” праворозуміння, а прихильники “широкого” тлумачення права не заперечують “нормативність” як одну з важливих ознак права[3, 347]. При існуванні цих різних підходів перевага, безумовно, належить “широкому” розумінню права з наступних причин: “по-перше, правом є не тільки норми, прийняті або санкціоновані державними органами, але й те, що з об'єктивною необхідністю впливає з життєдіяльності суспільства; право існує не тільки у формі офіційно-інституціональної нормативності, але має й інші форми виразу; по-друге, право — це не тільки сукупність правових норм, але й система правових принципів, правова політика, а також багатоманітність ненормативних настанов; право не може бути виражене лише статистичною сукупністю його нормативних (або ненормативних) приписів, оскільки прояв права в його динаміці, в його дії, практичному регулюванні відповідних суспільних відносин”[3, 348].

Отже поняття «правові основи» є основною складовою частиною назви наукової розробки, яке вказує на головний напрям дослідження і тому важливо звернути увагу на авторське розуміння поняття права. Воно збігається з розумінням його іншими вченими в сенсі “широкого” розуміння[7]. Правильне визначення цього соціального інституту впливає на розвиток наукового дослідження та практики правозастосування. Термін право — це не статична категорія, а категорія, яка

розвивається, в якій відображаються історичні традиції і реальний стан сучасної епохи. Такий підхід пов'язаний з досягненням істини і завжди йде через багатозначні судження, думки і оцінки. Тому доречно погодитися з висновком, що право існує у трьох формах буття: правовідносини — конкретна форма, норми законів і свідомість — абстрактні форми існування. Враховуючи, що збройні сили є державним інститутом, доцільно визнати, що всі основні відносини функціонування війська регулюються нормативним правом: закони, постанови уряду, положення, статuti, відозви, накази військового командування, а також колегіальні рішення: з'їздів, конференцій, різних органів місцевої влади, в яких виражена воля народу. Тому при проведенні дослідження ці джерела права є першочерговими об'єктами аналізу.

В ході дослідження також важливо враховувати національні правові традиції. Як стверджує у своїй монографії професор Ю.Оборотов: “Цілісність права досягається не тільки збереженням і використанням традицій, забезпеченням і використанням наступності, але самим існуванням правової спадщини... Національна правова культура в кожний конкретний момент містить у собі правову спадщину і творить її. ... Сучасний правовий розвиток України слабо орієнтований на використання своєї правової спадщини, характеризується, значною правовою акультурацією (запозичення положень інших правових культур, яке підриває наступність власної правової культури), некритичним запозиченням досягнень західної традиції права”[8].

В умовах бурхливої політизації народу, демократизації, гласності, національного відродження історично-правові знання про будівництво національного війська, які відзначаються конкретністю, наочністю, доступністю і особливо достовірністю та об'єктивністю, здійснюють величезний вплив на формування нової національної культури людей, на патріотичне виховання особового складу армії України. У сучасний період всебічних реформаций значно зростає інтерес до права, його історії, оскільки право забезпечує соціальну справедливість, права та інтереси людини. Право — це частка культури народу. Його вивчення в історичному аспекті покликане розбудити, відновити те, що втрачено, піднести на вищий щабель правосвідомість як частку самосвідомості народу — дійсного творця своєї історії. Український народ прагне до національно-культурного відродження. Це знаходить підтвердження у потребі людей пізнати власну історію. Народ гостро відчуває наслідки впроваджуваної сталінщиною впродовж трьох поколінь деформації історичної свідомості і не хоче більше з цим миритися. Не можна вступати в майбутнє з ілюзіями і забобонами минулого, не

відтворивши історичну справедливість. Саме у встановленні істини щодо подій та процесів — запорука морального оздоровлення нашого суспільства, джерело відродження нації[9].

Про рівень значимості і розроблення дослідження правових аспектів військового будівництва України на початку ХХ ст. йдеться у працях різних вчених. Так, відомий науковець, президент Університету сучасних знань В.Кущерев стверджує: “Не буде великою помилкою сказати, що система суспільних наук виконувала антинаукову й антиукраїнську функцію — виступала не лише проти самого поняття “Українська національна ідея”, трактуючи це поняття як “злісний прояв націоналізму”, але й проти ідентифікації етносу як самодостатньої історико-етнічної “одиниці”, стверджуючи помилкову теорію “згладжування” національних розходжень і формування “нової” людини-інтернаціоналіста”[10].

З огляду на сказане вище, в плані розроблення теми необхідно вивчити максимальну частину раніше невідомих архівних матеріалів і документів, дати їм відповідну оцінку і ввести їх у науковий обіг, що значно розширить базу дослідження. Власне, це і підвищує науковість історико-правових розвідок, надає їм відповідної незаперечної ваги.

Більш категорично про особливості виділеної наукової проблематики говорить у своїх працях професор В.Сергійчук. У післямові до книги Ярослава Тимченка “Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття” він зробив влучну оцінку стану та розвитку українського військового руху, де підкреслив “...І десятки років Велика Україна, змагаючи у важкій неволі, не могла нічого знати про страдництво справжніх своїх синів з вірного їй старшинського корпусу. Тоталітарна більшовицька система робила все для того, аби не тільки викреслити з історичної пам’яті народу їхні імена, а й затаврувати їх як нібито зрадників своєї нації. Яка

страшна трагедія і для цих патріотів, і для самої України”[11]. З цього приводу застерігає у наведеній статті М.Дамерлі: для історика права стає актуальним підвищення теоретико-методологічного рівня своїх досліджень. А це можливо тільки завдяки більшому розширенню внутрішньо-наукової рефлексії, посилення уваги до власних епістемологічних проблем.

Важливою методологічною проблемою дослідження є також визначення значимості історико-правового дослідження. З огляду на це в своїй статті М.Гайдучок стверджує: “В епоху глобалізаційних світових процесів відповідальність за збереження рідної мови, національної культури, матеріальних і духовних цінностей народу, його традицій і звичаїв особливо посилилася. Створення умов для піднесення усіх національних цінностей і включення їх в сферу гуманізації суспільства — історичне завдання нації, народу, особливо інтелектуально-духовної його еліти. ....Обов’язок кожного, хто доторкається до болючих точок нашої історії, говорити правдою фактів і не припускатися силового підтягування їх до якоїсь модної ідеологічної моделі”[12].

Доречною є оцінка значимості історичних надбань у процесі власного державотворення, дана знаним науковцем-правником професором П.Музиченком, який у згаданій передмові переконливо стверджує: “на порозі третього тисячоліття як ніколи гостро відчувається зв’язок у часі. Негазди, які переживає сьогодні український народ, тимчасові. Їх можна було уникнути, якби державні мужі частіше зверталися до історичного минулого, вивчали його досвід і уроки”[6, 257].

Безперечно, поставлена у даній науковій статті проблема — формування методологічної бази історико-правового дослідження — є надзвичайно важлива, наукоємка і потребує більш масштабного висвітлення у подальших публікаціях.

Використані матеріали:

1. С к а к у н О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. 2-е вид. / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2005. — С. 13.
2. П а н о в М. Проблеми формування понятійного матеріалу юридичної науки: методологічні аспекти // Вісник академії правових наук. — Харків. — 2003. — № 2 (33). — № 3 (34).
3. К е р и м о в Д.А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). — М.: Аванта, 2000.
4. К р а в ч у к М.В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид., змін. й доп. — К.: ВД “Професіонал”, 2004. — С. 33.
5. С е л і в а н о в В. Рациональне та ірраціональне в пізнанні правової дійсності // Вісник академії правових наук. — Харків. — 2003. — № 2 (33). — № 3 (34). — С. 67—68.
6. М у з и ч е н к о П.П. Історія держави і права. Ч. II. — Одеса: Астропринт, 1998.
7. К о т ю к В.О. Теорія права. — К.: Вентурі, 1996. — С. 23.
8. О б о р о т о в Ю.М. Традиції та новації у правовому розвитку: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2001. — С. 70—71.
9. К р а в ч у к М.В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914—1993 рр. (Організація, структура, штати): Іст.-правове дослідження. Монографія. — Івано-Франківськ — Коломия: Вид. «Плай»; Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1997. — С. 17.

10. Кушерець В.І. Наука має служити нації // Трибуна. — 2003. — № 7—8. — С. 20—22.
 11. Сергієв В. Великий дух і трагедія українського генералітету // Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. — К.: Тиражувальний центр УРП, 1995. — С. 255.
 12. Гайдучок М.М. Під локомотивом технічного розвитку не кидаймо собор душі людської // Трибуна. — 2003. — № 7—8. — С. 18.

Щодо поняття соціального захисту державних службовців

Р.ЛУЦЬКИЙ

завідувач юридичним відділенням, доцент (Івано-Франківський інститут права, економіки та будівництва)

У сучасний період ринкової трансформації економіки пріоритетного значення набуває формування і подальший розвиток національної системи соціального захисту. Незважаючи на те, що останнім часом проблеми соціального захисту населення привертають увагу фахівців та експертів з соціальних питань, доводиться констатувати, що на сьогодні відсутній системний аналіз такого важливого напрямку національної політики соціального захисту населення, яким виступає спеціальний соціальний захист державних службовців.

Враховуючи позицію вітчизняного законодавця, існуючі науково-теоретичні розробки та міжнародну практику можна дійти висновку, що поняття “соціальний захист” стосується фактично усієї соціальної сфери в державі, тому виходить за межі змісту ст. 46 Конституції України і не може розглядатися виключно в рамках її диспозиції. Вказаним поняттям охоплюються всі соціальні права людини [1], а не лише право на соціальне забезпечення.

Конституція України, відповідно до міжнародних стандартів, закріпила низку соціальних прав людини: право на працю (ст. 43); на відпочинок (ст. 45); на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім’ї (ст. 48); на охорону здоров’я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49); на соціальне забезпечення (ст. 46); на освіту (ст. 53); на житло (ст. 47); на охорону сім’ї, материнства і батьківства (ст. 51); право дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування на державне утримання та виховання (ст. 52) та деякі інші.

Закріпивши соціальні права у Конституції та галузевому законодавстві, держава бере на себе певні зобов’язання, які отримали назву “соціальних зобов’язань”. Такі зобов’язання розуміють як конституційно або законодавчо зафіксовану сукупність соціальних благ, які держава зобов’язується зробити доступними для всіх своїх громадян © Р.Луцький, 2006

дям, при цьому гарантуючи для певної їх частини і за певним колом цих благ безоплатність останніх (тобто надання їх за рахунок суспільних, переважно, бюджетних ресурсів) [2, 39]. Саме на виконання таких зобов’язань спрямована одна із функцій соціальної держави — соціальний захист. У загальній теорії права та держави функції держави розглядаються як основні напрями її діяльності, що розкривають її соціальну сутність і призначення в суспільстві [3, 87]. З огляду на це, приєднують до визначення соціального захисту в широкому розумінні як діяльності держави, спрямованої на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, на виявлення і нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, на створення умов для самовизначення і утвердження в житті. Від того, наскільки ефективною буде така діяльність залежить “соціальна захищеність” особи як результат реалізованого соціального захисту.

Соціальний захист, гарантований Конституцією України, поширюється на кожного. З огляду на це, його прийнято визначати як загальний соціальний захист. У той же час з ряду причин виникає необхідність диференційованого підходу до регулювання соціального захисту громадян. Така диференціація не суперечить, закріпленому ст. 24 Основного Закону, принципу рівності громадян перед законом та ідеї соціальної справедливості.

У зв’язку з цим у правовій літературі зустрічаємо пропозиції розрізняти спеціальний соціальний захист (така система соціального захисту, яка передбачає спеціальні (відмінні від загальних) умови його здійснення стосовно певного, визначеного законами, кола осіб) [4, 381].

Спеціальний соціальний захист стосується: 1) кола осіб, які виконують певний вид державної діяльності, протягом виконання якої не підлягають обов’язковому державному соціальному страхуванню; 2) кола осіб, які підлягають соціальному